Wąsek, D., i Gilski, M. (red.). (2026). *Leksykon polskich apologetów i teologów fundamentalnych*. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, s. 9–26.
https://doi.org/10.15633/9788383701769.01

Wieki od XIV do XV

Wojciech Baran
wojciech.baran@upjp2.edu.pl https://orcid.org/0000-0002-3049-0050
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie https://ror.org/0583g9182

Marek Gilski
marek.gilski@upjp2.edu.pl https://orcid.org/0000-0003-4588-2038
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie https://ror.org/0583g9182

Główne wątki z historii powszechnej

Dzieje Europy w wiekach XIV i XV były naznaczone licznymi wydarzeniami, które miały znaczący wpływ na kształtowanie się kontynentu. Jednym z kluczowych konfliktów była toczona między Francją a Anglią wojna stuletnia (1337–1453), która wyniszczyła gospodarki obu mocarstw i zmieniła układ sił politycznych w Europie, tworząc przestrzeń dla rozwoju monarchii Habsburgów i Jagiellonów. Tuż po rozpoczęciu wojny stuletniej Europa doświadczyła kolejnej tragedii – wybuchu epidemii dżumy, określanej jako czarna śmierć (1347–1353). Epidemia ta zdziesiątkowała populację kontynentu, śmierć poniosła wówczas nawet połowa jego ludności [Manteuffel, 2012: 288–305].

Wiek XV przyniósł również istotne zmiany geopolityczne. W 1453 roku Turcy osmańscy zdobyli Konstantynopol i stali się trwałym zagrożeniem dla Europy [Manteuffel, 2012: 331–337]. Wkrótce potem doszło do wielkich odkryć geograficznych: w 1492 roku Krzysztof Kolumb odkrył Amerykę, natomiast w 1498 roku Vasco da Gama dotarł drogą morską do Indii. Te przełomowe wydarzenia umożliwiły powstanie imperiów kolonialnych w epoce nowożytnej [Manteuffel, 2012: 377–378].

Dla rozwoju nauki i szybszego rozszerzania się idei istotnym wydarzeniem było upowszechnienie się papieru w Europie w późnym średniowieczu oraz wynalezienie druku przez Jana Gutenberga około 1440 roku. Te innowacje znacznie przyspieszyły produkcję książek i dokonały rewolucji w świecie nauki [Bieńkowska, Maruszak, 2005]. Na przełomie wieków XIV i XV na Półwyspie Apenińskim powstał nowy prąd umysłowy zwany renesansem, który inspirowany był zainteresowaniem źródłami antycznymi. Renesans rozprzestrzenił się później w całej Europie, przyczyniając się do odrodzenia kultury i sztuki [Swieżawski, 1974: 42–44].

Główne wątki z historii Kościoła

W historii Kościoła XIV i XV wiek to czas licznych wydarzeń, które miały znaczący wpływ na jego rozwój i reformy. W 1302 roku papież Bonifacy VIII wydał bullę *Unam Sanctam*, w której teologicznie uzasadnił wyższość władzy duchownej nad świecką i wskazał, że posłuszeństwo papieżowi jest konieczne do zbawienia. Publikacja tego dokumentu zaogniła konflikt między papieżem a królem Francji Filipem IV. W 1309 roku papież Klemens V, pochodzący z Francji, przeniósł stolicę papiestwa do Awinionu. W tym okresie, w latach 1311–1312, odbył się Sobór w Vienne, który doprowadził do kasaty zakonu templariuszy oraz potępił błędy beginów i beginek. Kolejni papieże sprawowali posługę Piotrową w Awinionie aż do 1377 roku, kiedy to w wyniku m.in. napomnień św. Katarzyny Sieneńskiej papież Grzegorz XI powrócił do Rzymu [Kumor, 2005: 9–56].

Po śmierci Grzegorza XI w 1378 roku w Rzymie wybrano Urbana VI. Niezadowolenie z rządów nowego papieża spowodowało, że grupa kardynałów wybrała w Fondi papieża Klemensa VII. To wydarzenie zapoczątkowało wielką schizmę zachodnią (1378–1417). Próby zażegnania schizmy miały miejsce w 1409 roku na Soborze w Pizie, jednak zgromadzenie to dokonało wyboru trzeciego papieża obediencji pizańskiej, co tylko pogłębiło kryzys. Ostatecznie wielka schizma zachodnia zakończyła się podczas Soboru w Konstancji (1414–1418), gdzie wybrano, już jako jedynego, papieża Marcina V [Kumor, 2005: 57–72].

Przełom wieków XIV i XV przyniósł znaczące zmiany w kwestii nauczania teologii uniwersyteckiej. Do połowy XIV wieku tylko trzy ośrodki akademickie – Paryż, Oksford i Cambridge – miały prawo do przyznawania licencji *ubique docendi* teologii. Sytuacja ta uległa zmianie w 1347 roku, kiedy to papież Klemens VI bullą fundacyjną założył uniwersytet w Pradze. Fakt ten został potwierdzony przez cesarza Karola IV,

który w 1348 roku obdarzył uniwersytet immunitetem przed ingerencją władzy świeckiej, a dokumentem z 1349 roku zatwierdził jego fundację. W latach 60. XIV wieku otwarto nowe wydziały teologiczne w Bolonii i Padwie. Wybuch wielkiej schizmy zachodniej i spadek prestiżu paryskiej Sorbony, wspierającej papieża obediencji awiniońskiej, spowodowały, że kolejni papieże obediencji rzymskiej wydawali zgody na zakładanie nowych wydziałów teologicznych. W ten sposób powstały wydziały m.in. w Wiedniu (1384), w Kolonii (1388) i w Erfurcie (1389). Kluczowym wydarzeniem dla rozwoju myśli teologicznej w Polsce było powołanie do życia Wydziału Teologicznego w Krakowie w 1397 roku [Markowski, 1996; Knoll, 2016]. Dzięki temu w XV wieku Kraków został poważanym w Europie ośrodkiem myśli teologicznej, a głos polskich uczonych stał się słyszalny na soborach w Konstancji i Bazylei.

Sobór w Konstancji miał za zadanie nie tylko rozwiązać kwestię wyboru jednego legalnego papieża, ale także podjąć próbę reformy Kościoła zmagającego się z problemami dyscypliny i poziomu intelektualnego duchowieństwa. W 1415 roku dekretem *Haec sancta* sobór ogłosił wyższość swojej władzy nad władzą papieża, jednak dokument ten nigdy nie uzyskał aprobaty żadnego papieża rzymskiego. Sobór potępił Jana Husa, czeskiego zwolennika reform Kościoła, oraz jego inspiratora, XIV-wiecznego angielskiego teologa Johna Wycliffe'a († 1384). Hus został spalony na stosie w 1415 roku, a ciało Wycliffe'a ekshumowano i spalono. Na soborze ważny głos zabrali także teologowie z Krakowa, którzy przedstawili stanowisko Polski w sprawie Zakonu Krzyżackiego oraz zaproponowali nowatorską teorię prawa narodów i wojny sprawiedliwej [Kumor, 2005: 68–72; Swieżawski, 1990: 145–155].

Drugim ważnym XV-wiecznym soborem powszechnym był Sobór bazylejsko-ferrarsko-florencki, który obradował kolejno w Bazylei (1431–1437), w Ferrarze (1438–1439), we Florencji (1439–1443) i w Rzymie (1443–1445). Sobór kontynuował reformy Soboru w Konstancji oraz potwierdził negatywną opinię na temat husytyzmu. W wyniku konfliktu z biskupami zgromadzonymi w Bazylei papież przeniósł sobór do Ferrary, podczas gdy część ojców soborowych, w tym Polaków, kontynuowała obrady w Bazylei. Ten rozłam doprowadził do zmierzchu koncepcji koncyliaryzmu. Podczas soboru Konstantynopol coraz bardziej odczuwał zagrożenie ze strony Turków [Manteuffel, 2012: 331–338], co skłoniło biskupów prawosławnych do poszukiwania wsparcia militarnego Europy. W związku z tym biskupi byli gotowi na zjednoczenie Kościoła greckiego z Kościołem rzymskim. Sobór ogłosił więc w 1439 roku bullę zjednoczeniową *Laetentur caeli*, w której sprecyzowano m.in. doktrynę na temat *Filioque* i czyśćca. W tym

samym roku podpisano także bullę zjednoczeniową z Kościołem armeńskim *Exultate Deo*, a w 1442 roku – z Kościołem koptyjskim. W ostatnich latach trwania soboru zawarto ponadto unie z innymi mniejszymi Kościołami orientalnymi. Mimo tych wysiłków Kościół nadal zmagał się z wewnętrznym kryzysem, co ostatecznie doprowadziło do reformacji w XVI wieku [Kumor, 2005: 72–75; Swieżawski, 1990: 155–161].

Główne prądy teologiczne

W 1277 roku paryski biskup Stefan Tempier potępił 219 tez filozoficznych utrzymanych w duchu arystotelesowskim, co zakończyło złoty okres teologii scholastycznej. W odpowiedzi na nadmierną rolę filozofii arystotelesowskiej w XIII-wiecznej teologii uniwersyteckiej angielski teolog franciszkański Jan Duns Szkot († 1308) zaczął uważać tę filozofię za ograniczenie i zagrożenie dla teologicznej refleksji nad wszechmocą Boga. Szkot wprowadził rozróżnienie w Bogu dwóch mocy: *potentia ordinata* (moc uporządkowana) i *potentia absoluta* (moc absolutna). Pierwsza działa zgodnie z regułami, według których Bóg stworzył świat, druga natomiast nie jest związana żadnymi prawami natury ani logiki. W ten sposób Szkot położył nacisk na wolę Boga jako nieograniczoną. Zgodnie z logiką boskiej mocy absolutnej wysunął tezę, że Bóg mógł zachować Matkę Bożą od zmazy grzechu pierworodnego, gdyż taka droga zbawienia wydaje się najgodniejszym sposobem odkupienia Matki Syna Bożego. Ta teologiczna koncepcja niepokalanego poczęcia Matki Bożej doprowadziła do wielkiej dyskusji między immakulistami reprezentowanymi przede wszystkim przez franciszkanów a makulistami, którzy w duchu tomizmu byli zwolennikami uświęcenia wtórnego wobec poczęcia Maryi. W 1439 roku biskupi zebrani w Bazylei ogłosili dogmat o niepokalanym poczęciu Matki Bożej. Biskupi ci jednak nie byli w łączności z papieżem i z tego powodu nie uznano tej deklaracji za wiążącą dla całego Kościoła. W 1477 roku Sykstus IV zezwolił na liturgiczne świętowanie poczęcia Matki Bożej konstytucją *Cum praeexcelsa* i zabronił krytykowania tej doktryny, a w 1483 roku potwierdził tę naukę konstytucją *Grave nimis*. Immakulistyczna tendencja stopniowo ugruntowywała się wśród teologów, co ostatecznie doprowadziło do ogłoszenia dogmatu o niepokalanym poczęciu w 1854 roku [Swieżawski, 2000: 755–783; d'Onofrio, 2005: 475–494; Vos, 2018].

Drugim kluczowym XIV-wiecznym myślicielem był także franciszkanin pochodzący z Anglii, Wilhelm Ockham († 1347). Ockham przyjął i rozwijał poglądy Szkota na temat wszechmocy Boga, doprowadzając

swoją myśl teologiczną do szczytowej formy woluntaryzmu, w której zupełnie podporządkował rozumność wolitywności. Zaangażował się także w spór na temat rozumienia franciszkańskiego ubóstwa. Opowiedział się za radykalnym ubóstwem głoszonym przez spirytuałów i generała zakonu braci mniejszych Michała z Ceseny († 1342). Ponieważ spirytualizm został potępiony przez papieża Jana XXII († 1334), Ockham popadł w konflikt z papiestwem i zbiegł wraz z Michałem z Ceseny na dwór cesarza Ludwika Bawarskiego († 1347). Tam oddał się refleksji filozoficznej i „wspierał piórem" skonfliktowanego z papieżem cesarza, który dążył do osiągnięcia dominacji władzy świeckiej nad duchowną. Franciszkanin w swoich dziełach krytykował głównie władzę papieską [Palacz, 1982; Swieżawski, 2000: 798–818; d'Onofrio, 2005: 513–527].

Na dworze wspomnianego już Ludwika Bawarskiego działali także Marsyliusz z Padwy († około 1342) oraz Jan z Jandun († 1328), autorzy traktatu *Defensor pacis*, w którym głosili wyższość władzy cesarza nad władzą papieża. Myśliciele ci krytykowali tezę o pełni władzy papieża (*plenitudo potestatis*) zarówno w kwestiach doktrynalnych, jak i świeckich. Uważali, że sprawowanie jurysdykcji świeckiej przez papieży jest uzurpacją i wypaczeniem misji Chrystusa. Według nich Kościół powinien poddać się osądowi władzy świeckiej. Filozofowie twierdzili, że autorytet biskupa Rzymu nie przewyższa autorytetu kolegium biskupów. Z tego powodu sam papież bez pozostałych biskupów nie może decydować o sprawach doktrynalnych. Tezy te, choć skrytykowane przez papieży Benedykta XII i Klemensa VI, zostały później przejęte i pogłębione przez koncyliarystów [Swieżawski, 2000: 852–853].

W połowie XIII wieku powstało nowe zgromadzenie zakonne – augustianie-eremici, którzy żyli według reguły św. Augustyna. Kluczową rolę w rozwoju zakonu odegrał Idzi Rzymski († 1316), uczeń św. Tomasza z Akwinu i pierwszy augustianin, który objął katedrę teologii na uniwersytecie paryskim. Dzięki temu nadał swojemu zakonowi swoisty rys intelektualny. W ten sposób powstała teologiczna szkoła augustiańska, której wybitnymi przedstawicielami w XIV wieku byli Tomasz ze Strasburga († 1357) i Grzegorz z Rimini († 1358). Ci dwaj teologowie łączyli myśl św. Augustyna i filozofię nominalistyczną w duchu *via moderna*, tworząc trzecią drogę między szkotystyczną szkołą franciszkańską a tomistyczną szkołą dominikańską. XIV-wieczna teologiczna szkoła augustiańska miała ogromny wpływ na XV-wiecznych teologów krakowskich, inspirowanych myślą Tomasza ze Strasburga, oraz na Marcina Lutra, który kształcił się w duchu *via moderna* i wstąpił do augustianów w 1505 roku [Swieżawski, 2000: 729–731; d'Onofrio, 2005: 551–553].

W XIV wieku ważną rolę w duchowości odegrał nurt zwany mistyką nadreńską, wywodzący się z fascynacji formami życia monastycznego i mendykanckiego oraz z ich rozwoju w XII i XIII wieku. Kluczową postacią dla XIV-wiecznego rozkwitu mistyki był wspomniany wcześniej dominikański teolog Mistrz Eckhart († 1327/1328), który w 1314 roku został mianowany kierownikiem studium dominikańskiego w Kolonii. Tam wychował dwóch wielkich przedstawicieli mistyki nadreńskiej: Henryka Suzona († 1366) i Jana Taulera († 1361). Celem teoretyków mistyki nadreńskiej było budowanie mostów w duchowości między tendencją spekulatywną a afektywną, pomiędzy teologią scholastyczną a teologią duchowości reprezentowaną zarówno przez mnichów i mniszki, jak i przez świeckie stowarzyszenia beginek i begardów. Istotnymi punktami odniesienia dla Eckharta i jego zwolenników były pisma Pseudo-Dionizego Areopagity i Alberta Wielkiego, co miało służyć harmonizacji neoplatonizmu z dominującym w teologii arystotelizmem. W tym duchu szukano inspiracji w duchowej lekturze Pieśni nad Pieśniami i Prologu do Ewangelii według św. Jana, ukazujących modelowe zjednoczenie Boga z człowiekiem. Mistyka nadreńska proponowała kształtowanie w sobie człowieka wewnętrznego poprzez kontemplację wcielenia i męki Syna Bożego [Vandenbroucke, 1962: 444–486; Swieżawski, 2000: 746–755, 875–878; d'Onofrio, 2005: 499–506].

W drugiej połowie XIV wieku w Anglii działał John Wycliffe (około 1329–1384), wpływowy teolog, który oddziałał zarówno na Jana Husa, jak i na ruch koncyliarystyczny i reformatorski. Wycliffe krytycznie podszedł do władzy duchownej i hierarchii kościelnej, głosząc potrzebę reformy Kościoła. Uważał, że legitymizacja władzy papieża czy biskupów nie może opierać się wyłącznie na sukcesji apostolskiej, lecz musi być oparta na świętości sprawujących władzę. Podważając autorytet hierarchii kościelnej i odwołując się do augustyńskiej koncepcji dwóch państw, Wycliffe zaproponował teorię predestynacji. W tym kontekście uważał, że Kościół to nie *congregatio fidelium*, ale *congregatio omnium praedestinatorum*. Negacja autorytetu Kościoła instytucjonalnego doprowadziła Wycliffe'a do odrzucenia autorytetu Tradycji i do uznania Pisma Świętego za wyłączne źródło Objawienia i ostateczną normę teologii. Choć krytykował życie zakonne i formy pobożności nieoparte na Słowie Bożym, głosił pochwałę ewangelicznego ubóstwa. W sakramentologii Wycliffe podważył doktrynę *ex opere operato*, stwierdzając, że ważność sakramentów zależy od świętości szafarza. Odrzucił także transsubstancjację, głosząc symboliczną obecność Chrystusa w konsekrowanej hostii, która substancjalnie pozostaje chlebem. W 1377 roku tezy Wycliffe'a zostały potępione za jego życia przez

papieża Grzegorza XI, a następnie przez Sobór w Konstancji w 1415 roku [d'Onofrio, 2005: 561–563; Swieżawski, 2000: 872–874; Lahey, 2009].

Na przełomie wieków XIV i XV na wciąż młodym wydziale teologicznym w Pradze swoją działalność rozwijał Jan Hus. Jego mistrz, Hieronim z Pragi († 1416), zaznajomił go z nauką Wycliffe'a. W obliczu wielkiej schizmy zachodniej Hus krytykował dekadencję duchowieństwa i zachowanie hierarchów, wzywając Kościół do powrotu do ideału czasów apostolskich, który był dla niego wzorem zarówno w duchowości, jak i w eklezjologii. W duchu wiklifizmu praski myśliciel głosił predestynację i definiował Kościół jako *universitas praedestinatorum*. Hus uważał, że reforma powinna dokonać się przy pomocy władzy świeckiej. Z tego powodu wezwano go na Sobór w Konstancji, gdzie jego koncepcje zostały potępione, a on sam został spalony na stosie w 1415 roku. Śmierć czeskiego teologa podsyciła nastroje nacjonalistyczne w Czechach, związane z antagonizmem wobec Niemców, i doprowadziła do rozwoju husytyzmu. Główne tezy husytyzmu zostały opracowane w tzw. czterech artykułach praskich, uchwalonych w 1420 roku. Artykuły te proklamowały prawo do swobodnego głoszenia Słowa Bożego, udzielania świeckim komunii pod dwiema postaciami, sekularyzacji dóbr kościelnych, odebrania władzy świeckiej duchownym oraz karania za grzechy śmiertelne przez władzę świecką. Powstały konflikt narodowy doprowadził do wojen husyckich i krucjat przeciw zwolennikom praskiego teologa [Ryś, 2000].

W obliczu wielkiej schizmy zachodniej i spadku autorytetu papieży dzieła Ockhama, Marsyliusza z Padwy i Jana z Jandun stały się fundamentem dla rozwoju teorii koncyliaryzmu, głoszącej wyższość władzy soboru nad władzą papieża. Teorię tę rozwinęli teologowie tacy jak Konrad z Gelnhausen († 1390) – autor kluczowego dzieła koncyliarystycznego *Epistola concordiae*, Henryk z Langenstein († 1397), Piotr z Ailly († 1420) i Franciszek Zabarella († 1417). Głównym postulatem koncyliarystów było zwołanie soboru powszechnego, który zakończyłby schizmę. W 1409 roku zwołano Sobór w Pizie, który, zamiast zakończyć rozłam, jeszcze bardziej go pogłębił. Na soborze wybrano papieża Aleksandra V, którego nie uznali ani Grzegorz XII, ani Benedykt XIII. W kontekście schizmy Henryk z Langenstein w swoim dziele *Epistola pacis* głosił, że w pewnych nadzwyczajnych wypadkach sobór może zostać zwołany przez cesarza rzymskiego. Postulat ten został zrealizowany przez cesarza Zygmunta Luksemburczyka, który w 1414 roku zwołał Sobór w Konstancji. W 1415 roku sobór ten ogłosił dekret *Haec sancta*, w którym stwierdzono, że sobór reprezentuje Kościół katolicki dzięki mandatowi otrzymanemu bezpośrednio od Chrystusa i z tego powodu każda

inna władza, nawet papieska, powinna podporządkować się władzy soboru. W 1417 roku dekretem *Frequens* sobór postanowił, że kolejne sobory będą zwoływane co dziesięć lat. W 1431 roku zwołano Sobór w Bazylei, który głosił tezy koncyliarystyczne i próbował ograniczyć władzę papieską. W tym kontekście papież Eugeniusz IV popadł w spór z soborem i w 1437 roku przeniósł obrady do Ferrary. Ojcowie bazylejscy kontynuowali obrady i ogłosili detronizację Eugeniusza IV, w wyniku czego papież w 1441 roku bullą *Etsi non dubitemus* potępił dekret *Haec sancta* i koncepcję koncyliaryzmu. W kolejnych latach myśliciele tacy jak Mikołaj de Tudeschi (Panormitanus, † 1445), Mikołaj z Kuzy († 1464) i Jan Torquemada († 1468) bronili autorytetu papieży i wyższości ich władzy nad soborem. W 1460 roku Pius II bullą *Execrabilis* zakazał nawoływania do soboru, a Sykstus IV odwołał dekrety Soboru w Konstancji. Ostateczny tryumf władzy papieża nad soborem dokonał się podczas Soboru Laterańskiego V w latach 1512–1517, m.in. dzięki intensywnej krytyce koncyliaryzmu przez Tomasza Kajetana († 1534) [Swieżawski, 1990].

Pod koniec XIV wieku rozwinął się nowy ruch w duchowości chrześcijańskiej, zwany *devotio moderna*, zapoczątkowany przez niderlandzkiego teologa Geerta Groote († 1384), założyciela świeckich wspólnot Braci Wspólnego Życia. Ruch ten był odpowiedzią na upadek obyczajów duchowieństwa i potrzebę reformy Kościoła. Jego celem było ożywienie życia duchowego poprzez praktykowanie cnót, zwłaszcza pokory i posłuszeństwa, oraz pogłębienie medytacji chrystocentrycznej. Najbardziej wpływowym pisarzem ruchu *devotio moderna* był Tomasz à Kempis († 1471), autor poczytnego dzieła *O naśladowaniu Chrystusa*, które szybko rozpowszechniło się dzięki tłumaczeniom na języki narodowe i rozwojowi druku. Choć rola *devotio moderna* zmalała w XVI wieku w wyniku rozwoju duchowości reformacji protestanckiej i katolickiej kontrreformacji, dzieło Tomasza à Kempis nadal cieszyło się popularnością. *Devotio moderna* wywarła wpływ na wielu myślicieli, w tym na założyciela jezuitów, św. Ignacego z Loyoli, autora *Ćwiczeń duchowych*. Ruch ten odegrał istotną rolę w kształtowaniu duchowości chrześcijańskiej w późnym średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej [Vandenbroucke, 1962: 512–525; d'Onofrio, 2005: 563–567].

Główne prądy filozoficzne

Potępienie 219 tez filozoficznych przez biskupa Stefana Tempiera w roku 1277 otworzyło nowy rozdział w dziejach europejskiej myśli filozoficznej. Krytyka ze strony władzy kościelnej dotyczyła tez paryskich filozofów,

które przekraczały granice swojej dyscypliny i podważały prawdy Objawienia, oraz przede wszystkim tez inspirowanych myślą Arystotelesa i jego arabskiego interpretatora Awerroesa, dotyczących wieczności świata, teorii dwóch prawd czy monopsychizmu. Wśród potępionych tez znalazły się również twierdzenia tomistyczne. Z tego powodu franciszkański teolog Wilhelm z la Mare († 1279) przygotował *Correctorium fratris Thomae*, w którym z perspektywy franciszkańskiej skrytykował dominikańskiego teologa. Ogłoszenie tego dzieła spowodowało zaostrzenie stanowisk i pogłębienie różnic między szkołą franciszkańską a dominikańską na kolejne lata [d'Onofrio, 2005: 421–438; Swieżawski, 2000: 722–728].

Jan Duns Szkot († 1308) rozpoczął swoją działalność po potępieniu paryskim, studiując i ucząc w Paryżu i Oksfordzie. Franciszkanin głosił niemożliwość poznania Boga przy pomocy ludzkiego intelektu i konieczność poznania Go z Objawienia. Na tej podstawie Szkot rozróżnił teologię samą w sobie (*theologia in se*), czyli poznanie przez Boga samego siebie, oraz naszą teologię (*theologia nostra*), która ma poznanie Boga dzięki światłu Bożego Objawienia. To rozróżnienie epistemologiczne doprowadziło Szkota do nowej wizji ontologicznej. Podczas gdy dla Tomasza podstawowym pojęciem metafizyki było istnienie (*esse*), obecne analogicznie zarówno w Stwórcy, jak i w stworzeniu, dla Szkota podstawowym pojęciem była istota (*ens*). Pojęcie bytu nie było już analogiczne, jak u Tomasza czy Bonawentury, ale stało się jednoznaczne (*univocitas entis*). Każdy byt jest pozarodzajowy, ma swoistą *natura communis*, której nie da się poznać ani ogólnie, ani szczegółowo. Nie można więc poznać istoty rzeczy (*quidditas*), ale jedynie to, jak dana konkretna rzecz istnieje (*haecceitas*). Taka wizja rzeczywistości prowadziła Szkota do radykalnej różnicy między światem a Bogiem, bytem skończonym a bytem nieskończonym. Według Szkota nie jesteśmy w stanie przy pomocy naturalnego rozumu wydedukować, jaki Bóg jest w sobie, metafizyka może mówić o Bogu tylko ogólnikowo (*ut confuse*). Z tego wynikała radykalna różnica między teologią a metafizyką w szkotyzmie. Z racji negacji analogiczności bytu, zgodnie z którą o Bogu można było mówić *per analogiam* do bytów skończonych, w systemie Szkota na temat Boga filozoficznie można stwierdzić jedynie to, że jest On nieskończony. To stwierdzenie prowadzi do wniosku, że Bóg jest nieskończenie wolny, a Jego wola sama w sobie cechuje się *potentia absoluta*, podczas gdy w stosunku do świata kieruje się *potentia ordinata*. Ta teologiczna koncepcja Szkota współgrała z wizją prymatu woli nad intelektem w duszy ludzkiej. W działaniu to wola była przyczyną sprawczą ważniejszą niż intelekt i nie była niczym skrępowana, nawet poznaniem najwyższego dobra [d'Onofrio, 2005: 475–491; Swieżawski, 2000: 757–83;

Vos, 2018]. Koncepcja Szkota została kanonizowana przez szkołę franciszkańską i w XIV wieku stała się alternatywą dla dominikańskiego systemu tomistycznego. Za Szkotem poszła cała XIV-wieczna szkoła franciszkańska z takimi autorami jak Franciszek de Meyronnes († 1328), Landulf Caracciolo († 1351) i John Wycliffe († 1384) [Swieżawski, 2000: 861–874].

Nieoceniony wpływ na XIV-wieczną filozofię wywarł Wilhelm Ockham, angielski franciszkański filozof. W duchu angielskiego empiryzmu Ockham budował swoją epistemologię i metafizykę na koncepcjach doświadczenia i oczywistości. Uważał, że poznanie zmysłowe jest intuicyjne, a poznanie umysłowe może być intuicyjne lub abstrakcyjne. Ockham twierdził, że rzeczywistość bytu można poznać jedynie poznaniem intuicyjnym, opierającym się na poznaniu zmysłowym. To doprowadziło go do wniosku, że wiedza ma na celu poznanie oczywistości rzeczy szczegółowych, a nie wyabstrahowanych powszechników. Konsekwencją tego było stwierdzenie, że wszystkie byty, w tym akty intelektu, są wyłącznie szczegółowe (*omne reale est singulare*). Na tej podstawie Ockham sformułował kluczowy postulat metafizycznej brzytwy, zgodnie z którym istnieją tylko te rzeczy, których istnienie można stwierdzić bezpośrednią obserwacją. Odrzucał istnienie powszechników przed rzeczami i w rzeczach, uznając je za abstrakcyjne konstrukty umysłu. Jego koncepcja położyła podwaliny pod nowożytny nominalizm. Nominalizm Ockhama był z jednej strony odpowiedzią na szkotystyczną realistyczną koncepcję *natura communis* i pojęcie *haecceitas*, a z drugiej zanegowaniem realizmu tomistycznego, który szukał istoty rzeczy. Według Ockhama istoty rzeczy są szczegółowymi częściami bytów szczegółowych. W teologii Ockham przyjął fideizm i potępił teologię spekulatywną, radykalnie oddzielając teologię od metafizyki. Według myśliciela istnienia Boga nie da się udowodnić przy pomocy naturalnego rozumu, a wszelkie twierdzenia teologiczne są jedynie prawdopodobne. Bóg nie był przyczyną sprawczą świata, ale jedynie przyczyną zachowawczą (*causa conservationis*). Ockham odrzucił grecki necessytyzm i rozwinął naukę o Bożej wszechmocy. Uważał, że wola Boga jest utożsamiona z Jego istotą, a Bóg chce wszystkiego, co nie jest sprzeczne z Jego wolą. To prowadzi w konsekwencji do zmiany wartości w etyce: według Ockhama dobre jest to, co Bóg chce, by było dobre. Może to być nawet nienawiść do Stwórcy, jeśli tylko będzie tego chciał. Choć Ockham używał pojęcia duszy w rozważaniach o duchowych aktach człowieka, to głosił, że istnienie duszy jest tezą wiary i nie da się go dowieść. Koncepcja ta była więc spójna z systemem epistemologiczno-metafizycznym [d'Onofrio, 2005: 513–527; Palacz, 1982; Swieżawski, 2000: 798–818]. Nowa koncepcja nominalistyczna została nazwana *via moderna*, jako

przeciwieństwo realizmu, który odtąd nazwano *via antiqua*. W duchu nominalizmu swoją myśl rozwinęli tacy autorzy jak Jan Burydan († około 1348), Grzegorz z Rimini († 1358), Marsyliusz z Inghen († 1396), Piotr z Ailly († 1420) i Jan Gerson († 1429) [Swieżawski, 1983: 300–346; Palacz, 1982; d'Onofrio, 2005: 543–563; Swieżawski, 2000: 819–843].

Na początku XIV wieku nowatorską myśl przedstawił niemiecki dominikanin Mistrz Eckhart, który przebywał w Kolonii od 1314 roku i tam prowadził działalność kaznodziejską. W swojej teologii Eckhart uważał, że podstawową cechą Boga jest myślenie, a dopiero z niego wynika byt Boga. Z tego powodu Bóg jest przede wszystkim poznaniem. W myśli Eckharta osobom Trójcy odpowiadają następujące przymioty: Ojciec jest poznaniem, Syn życiem, a Duch Święty bytem (*esse*). Niemiecki teolog doszedł do przekonania, że Bóg i byt to jedno, co prowadziło go do tezy, że poza Bogiem nie ma nic. Stworzenie jest więc nicością, ma jedynie swoją istotę, podczas gdy jego istnienie jest partycypacją w istnieniu Boga. Eckhart ukazywał immanencję Boga w całej rzeczywistości stworzenia, a zwłaszcza w duszy ludzkiej. Uważał, że Bóg jest bliższy duszy niż ona sama sobie. Dalej głosił, że celem życia człowieka jest intelektualne zjednoczenie z Bogiem, co prowadzi do przekształcenia człowieka w Boga. Jednakże idee istoty rzeczy istnieją w umyśle Boga, co powoduje różnicę między Bogiem a stworzeniem. W ten sposób Eckhart wpisał się w nurt filozofii neoplatońskiej, głosząc tezy na skraju panteizmu. Tezy Eckharta uznano za niebezpieczne dla wiary, w związku z czym wytoczono przeciw niemu proces na dworze papieskim i potępiono pośmiertnie w 1329 roku [d'Onofrio, 2005: 499–506; Swieżawski, 2000: 746–755].

Jak słusznie zauważa Stefan Swieżawski [2000: 818], myśl Jana Dunsa Szkota, Wilhelma Ockhama i Mistrza Eckharta nadaje charakter całej filozofii XIV wieku: Szkot wprowadza racjonalistyczny aprioryzm, Ockham prezentuje reistyczny aposterioryzm przesiąknięty sceptycyzmem, a Eckhart proponuje subiektywistyczny, monistyczny mistycyzm. Te trzy nowe tendencje będą widoczne w myśli wielu XIV-wiecznych twórców.

W kontekście napięć między władzą papieską a władzą soboru, władzą ludu a władzą monarchy oraz pytań o źródła władzy, a także w horyzoncie konfliktu między Polską i Litwą a Państwem Krzyżackim, polscy myśliciele, na czele ze Stanisławem ze Skarbimierza († 1431) i Pawłem Włodkowicem († 1435), stworzyli polską szkołę prawa międzynarodowego z koncepcjami prawa narodów i wojny sprawiedliwej. W tej koncepcji państwo powstaje na skutek zgody jego mieszkańców, a nie na skutek działań obcych narodów. Wprowadzenie w czyn prawa narodów jest realizacją prawa natury. Zgodnie z tym prawem każdy człowiek, niezależnie

od wiary, ma z natury taką samą godność i te same prawa. Dążenie do zła przez człowieka, w tym do wojny, jest sprzeczne z prawem natury, nawet jeśli chodzi o wojnę chrześcijan przeciwko poganom. Z kolei oparta na doktrynie Rajmunda z Penyafortu († 1275) koncepcja wojny sprawiedliwej zakłada pięć warunków: 1) wojnę prowadzi osoba świecka, 2) jej celem jest obrona lub odzyskanie własności, 3) wojna jest koniecznym środkiem do przywrócenia pokoju, 4) jej motywem jest umiłowanie sprawiedliwości, a nie nienawiść, 5) powinna odbywać się z upoważnieniem Kościoła. W ten sposób *ius gentium* ma poważne konsekwencje dla praw człowieka i zakłada prawo do życia i jego ochrony, prawo do wolności, własności i sprawiedliwego procesu. Założenia tych dwóch doktryn prowadzą do wniosku, że chrześcijanie mogą być wspierani w wojnie sprawiedliwej przez pogan. W historycznym kontekście oznaczało to, że Polska może być wspierana przez Litwę w wojnie z Zakonem Krzyżackim. Okazuje się więc, że polska XV-wieczna koncepcja *ius gentium* stanowi absolutne *novum* w europejskiej filozofii politycznej i powstała ponad dwieście lat wcześniej niż nowożytna koncepcja Grocjusza († 1645), uznawanego za twórcę prawa międzynarodowego [Bełch i in., 2018; zob. zwłaszcza teksty Tadeusza Jasudowicza, Stanisława Wielgusa i Krzysztofa Ożoga].

Wobec narastającego konfliktu między realistami, reprezentującymi *via antiqua*, a nominalistami, zwolennikami *via moderna*, w XV wieku rozwinął się eklektyczny nurt filozoficzny, który czerpał zarówno ze starych, jak i z nowych dokonań filozoficznych. W ten sposób, w horyzoncie dwóch skrajnych dróg, powstała irenistyczna *via communis*, która finezyjnie łączyła koncepty zarówno przedstawicieli *viae antiquae*, jak i *viae modernae*. Filozofia dążyła do poszukiwania prawdy i pewnej wiedzy, a nie do rozstrzygania sporów doktrynalnych. Kluczowym argumentem za prawdziwością jakiejś tezy było przyjęcie jej przez ogół myślicieli i uznanie jej za *opinio communis*. Przedstawicielami *viae communis* byli uczeni nowo powstałego Uniwersytetu Krakowskiego, którzy w swoich poglądach łączyli tezy Tomasza z Akwinu i Bonawentury, jak również Tomasza ze Strasburga i Jana Burydana. U schyłku XV wieku *via communis* stopniowo ustępowała miejsca *viae antiquae* w wyniku rozwoju włoskiego humanizmu [Swieżawski, 1979: 78–117; Markowski, 1996: 172–174; Knoll, 2016: 401–402].

Na początku XIV wieku na Półwyspie Apenińskim zaczęła uwidaczniać się w filozofii i sztuce tendencja do antropocentryzmu oraz fascynacja kulturą antyczną. Rozwinęły się starożytne gatunki literackie, takie jak dialog czy epistolografia. Ten zwrot antropologiczny, zapoczątkowany przez takich włoskich autorów jak Dante Alighieri († 1321), Giovanni Boccaccio

(† 1375) i Francesco Petrarca († 1374), przypadał na okres zwany *trecento*. Istotnym momentem dla rozwoju humanizmu był Sobór w Ferrarze i we Florencji, na którym pojawili się przedstawiciele Kościoła greckiego. W wyniku tego soboru doszło do unii florenckiej w 1439 roku. Wśród ojców soborowych znaleźli się myśliciele tacy jak Eneasz Sylwiusz Piccolomini, późniejszy papież Pius II († 1464), oraz Mikołaj z Kuzy († 1464), którzy stali się kluczowymi reprezentantami XV-wiecznego humanizmu. Wschodni teologowie przynieśli ze sobą na Zachód myśl Platona, która nie była dotąd szerzej znana w łacińskiej Europie średniowiecznej. Jednym z najważniejszych greckich delegatów był pochodzący z Trebizondu kardynał Bessarion († 1472), który przetłumaczył na łacinę szereg prac Platona, umożliwiając jego recepcję w Europie. Dzieło Bessariona kontynuował Marsilio Ficino († 1499), który w 1462 roku założył Akademię Florencką i przetłumaczył kolejne dzieła Platona i Plotyna, a także skomentował je. Kontrapunktem dla Akademii Florenckiej i renesansu platonizmu był uniwersytet w Padwie, gdzie od XIV wieku rozwijała się szkoła arystotelesowska w duchu awerroizmu. Bessarion i Ficino uważali, że najlepszym rozwiązaniem filozoficznym jest uzgodnienie Platona i Arystotelesa w duchu Plotyna. Filozofia humanistyczna oraz myśl Platona i Plotyna przedostały się z Półwyspu Apenińskiego do reszty Europy, wpływając w istotny sposób na kształt XVI-wiecznej myśli humanistycznej [Swieżawski, 1979: 58–83; Swieżawski, 1983: 164–274; d'Onofrio, 2005: 527–538].

Podsumowanie

Niniejsze streszczenie ukazuje kluczowe procesy i postacie XIV- i XV-wiecznej teologii oraz filozofii europejskiej, koncentrując się na przemianach w zakresie epistemologii, ontologii oraz refleksji teologicznej w ich historycznym kontekście.

Wieki XIV i XV w Europie były naznaczone wojną stuletnią (1337–1453), która osłabiła Francję i Anglię, torując jednocześnie drogę do rozwoju potęgi dynastii Habsburgów i Jagiellonów. Epidemia czarnej śmierci (1347–1353) zdziesiątkowała ludność kontynentu, a zdobycie Konstantynopola przez Turków osmańskich w 1453 roku zasadniczo zmieniło układ sił geopolitycznych. Wkrótce potem nastąpiły wielkie odkrycia geograficzne, które zapoczątkowały ekspansję kolonialną. Wynalezienie druku (około 1440) zrewolucjonizowało przekaz wiedzy, natomiast renesans, zapoczątkowany we Włoszech, rozprzestrzenił się w całej Europie, kształtując nowożytny sposób myślenia.

W 1302 roku papież Bonifacy VIII ogłosił bullę *Unam Sanctam*, w której podkreślił wyższość władzy papieskiej nad władzą świecką, co doprowadziło do konfliktu z Francją. Przeniesienie siedziby papiestwa do Awinionu (1309–1377) stało się bezpośrednią przyczyną wielkiej schizmy zachodniej (1378–1417). Kryzys ten został zakończony na Soborze w Konstancji (1414–1418), który wybrał Marcina V na jedynego papieża oraz potępił Jana Husa i Johna Wycliffe'a. W tym czasie nauczanie teologii uniwersyteckiej rozszerzyło się poza Paryż, Oksford i Cambridge – powstały nowe wydziały teologiczne m.in. w Pradze i w Krakowie (1397). Sobór bazylejsko-ferrarsko-florencki (1431–1445) kontynuował dzieło reform, potępił husytyzm oraz podjął próbę zjednoczenia Kościoła z Kościołem bizantyjskim i innymi Kościołami wschodnimi. Mimo to wewnętrzne napięcia nie zanikły i przyczyniły się do wybuchu reformacji w XVI wieku.

W 1277 roku biskup Stefan Tempier potępił 219 tez arystotelesowskich. Stanowiło to przełom w dziejach filozofii europejskiej, gdyż potępienia skierowane były przeciw tezom podważającym Objawienie, inspirowanym zwłaszcza myślą Arystotelesa i Awerroesa. Doprowadziło to do napięć pomiędzy szkołami franciszkańską i dominikańską. Jan Duns Szkot, działający już po tych potępieniach, twierdził, że Boga nie można poznać za pomocą samego ludzkiego rozumu, lecz jedynie dzięki Objawieniu. Zaproponował nową wizję ontologiczną, koncentrującą się na pojęciu istoty (*ens*) bardziej niż istnienia (*esse*), akcentując absolutną wolność i wolę Boga. Wilhelm Ockham rozwinął empiryczną epistemologię, głosząc, że istnieją jedynie byty jednostkowe, i odrzucając istnienie powszechników, co położyło fundament pod nowożytny nominalizm. Idee te doprowadziły do radykalnego rozdzielenia teologii i metafizyki. Mistrz Eckhart uznał myślenie za podstawowy przymiot Boga, z którego wynika istnienie; z powodu poglądów o charakterze panteistycznym został pośmiertnie potępiony. Polscy myśliciele, tacy jak Stanisław ze Skarbimierza i Paweł Włodkowic, rozwinęli koncepcje prawa międzynarodowego, akcentując prawo naturalne i równość wszystkich ludzi. W XV wieku pojawił się eklektyczny nurt filozoficzny *via communis*, łączący realizm i nominalizm oraz dążący do konsensusu zamiast sporów doktrynalnych. Początek XIV wieku przyniósł we Włoszech zwrot antropocentryczny, inspirowany twórczością Dantego i Petrarki. Sobór we Florencji umożliwił recepcję myśli Platona w Europie, wywierając znaczący wpływ na humanizm XVI wieku.

Paryskie potępienia wpłynęły także na dalszy rozwój scholastyki. Jan Duns Szkot, krytykując nadmierną rolę filozofii w teologii, wyróżnił dwie moce Boga: *potentia ordinata* i *potentia absoluta*. Na tej podstawie

uzasadniał możliwość niepokalanego poczęcia Maryi. W 1439 roku ogłoszono ten dogmat, jednak bez papieskiej aprobaty; definicja dogmatyczna nastąpiła dopiero w 1854 roku. Wilhelm Ockham, broniąc radykalnego ubóstwa zakonów żebrzących, popadł w konflikt z papiestwem. Na dworze cesarza Ludwika IV Bawarskiego wspierali go Marsyliusz z Padwy i Jan z Jandun, którzy w traktacie *Defensor pacis* opowiadali się za wyższością władzy cesarskiej nad papieską. W XIV wieku rozwinęła się także szkoła augustiańska łącząca myśl św. Augustyna z nominalizmem (*via moderna*), która wywarła wpływ na teologię krakowską oraz na Marcina Lutra. Istotnym nurtem była również mistyka nadreńska, reprezentowana przez Mistrza Eckharta, dążąca do harmonii między duchowością spekulatywną i afektywną. John Wycliffe podważył autorytet Kościoła, odrzucił naukę o transsubstancjacji oraz zasadę *ex opere operato*, co doprowadziło do jego potępienia. Jego idee wpłynęły na Jana Husa, który krytykował duchowieństwo i wzywał do reformy Kościoła. Po skazaniu przez Sobór w Konstancji Hus został spalony na stosie.

Bibliografia

Bełch, S., Domański, J., Graff, T., Jasudowicz, T., Krzyżanowski, S., Niesiołowski, A., Ożóg, K., Wielgus, S. (2018). *Paweł Włodkowic i polska szkoła prawa międzynarodowego*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, Teologia Polityczna.

Bieńkowska, B. (przy współpracy E. Maruszak) (2005). *Książka na przestrzeni dziejów*. Warszawa: Wydawnictwo Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej im. Heleny Radlińskiej.

d'Onofrio, G. (2005). *Historia teologii, t. 2: Epoka średniowieczna*, W. Szymona (tłum.). Kraków: Wydawnictwo M.

Knoll, P. W. (2016). *"A Pearl of Powerful Learning". The University of Cracow in the Fifteenth Century*. Leiden–Boston: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004326019

Kumor, B. (2005). *Historia Kościoła, cz. 4: Jesień kościelnego średniowiecza*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Lahey, S. E. (2009). *John Wyclif*. Oxford–New York: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195183313.001.0001

Manteuffel, T. (2012). *Historia powszechna. Średniowiecze*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Markowski, M. (1996). *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej.

Palacz, R. (1982). *Ockham*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Ryś, G. (2000). *Jan Hus wobec kryzysu Kościoła doby wielkiej schizmy*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej.

Swieżawski, S. (1974). *Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku, t. 1: Poznanie*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Swieżawski, S. (1979). *Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku, t. 4: Bóg*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
Swieżawski, S. (1983). *Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku, t. 6: Człowiek*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
Swieżawski, S. (1990). *Eklezjologia późnośredniowieczna na rozdrożu*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne „Unum".
Swieżawski, S. (2000). *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*. Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Vandenbroucke, F. (1962). Nouveaux milieux, nouveaux problèmes, du XIIe au XVIe siècle. W: *La spiritualité du Moyen Âge* (s. 444–486), L. Bouyer, J. Leclercq, F. Vandenbroucke. Paris: Cerf.
Vos, A. (2018). *The Theology of John Duns Scotus*. Leiden–Boston: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004360235

Summary

This chapter highlights key developments and figures in 14th- and 15th-century European theology and philosophy, focusing on shifts in epistemology, ontology, and theological thought in their historical context.

The 14th and 15th centuries in Europe were marked by the Hundred Years' War (1337–1453), which weakened France and England while paving the way for Habsburg and Jagiellonian rule. The Black Death (1347–1353) decimated the population, and in 1453, the Ottoman conquest of Constantinople reshaped geopolitics. The great geographical discoveries followed and fuelled colonial expansion. The invention of the printing press (ca. 1440) revolutionised the dissemination of knowledge, while the Renaissance, emerging in Italy, spread across Europe, shaping modern thought.

In 1302, Pope Boniface VIII issued *Unam Sanctam*, which asserted papal supremacy over secular rulers and sparked conflict with France. The papacy moved to Avignon (1309–1377), leading to the Western Schism (1378–1417). The Council of Constance (1414–1418) resolved it, electing Martin V as the sole pope and condemning Jan Hus and John Wycliffe. Theological education expanded beyond Paris, Oxford, and Cambridge, with new faculties founded in Prague and Kraków (1397), among other places. The Council of Basel-Ferrara-Florence (1431–1445) continued reforms, opposed Hussitism, and attempted to unite the Church with the Byzantine and other Eastern Churches. However, internal struggles persisted, contributing to the later Reformation.

The Parisian condemnations of 1277 by Bishop Stephen Tempier marked a significant shift in European philosophy, targeting theses that questioned Revelation, particularly those inspired by Aristotle and Averroes. This led to tensions between the Franciscan and Dominican schools. John Duns Scotus, active after these condemnations, argued that God can only be known

through Revelation, not through the human intellect. He introduced a new ontological vision focusing on essence (*ens*) over existence (*esse*), emphasising God's absolute freedom and will. William of Ockham developed an empiricist epistemology, asserting that only particular things exist and rejecting universals, which laid the groundwork for modern nominalism. Their ideas led to a radical separation of theology from metaphysics. Meister Eckhart proposed that God's primary attribute is thought, with existence following from it. His pantheistic views led to his posthumous condemnation. Polish thinkers such as Stanisław of Skarbimierz and Paweł Włodkowic developed concepts of international law, emphasising natural law and equal rights for all human beings. In the 15th century, an eclectic philosophical movement emerged, combining realism and nominalism into a *via communis*, favouring consensus over doctrinal disputes. The early 14th century saw a shift towards anthropocentrism in Italy, influenced by authors such as Dante and Petrarca. The Council of Ferrara-Florence introduced Plato's thought to Europe, significantly influencing 16th-century humanism.

The Parisian condemnations also influenced scholasticism. John Duns Scotus, criticising the excessive role of philosophy in theology, distinguished two powers of God: *potentia ordinata* and *potentia absoluta*. On this basis, he justified the possibility of the Immaculate Conception. In 1439, the dogma was proclaimed, but without papal approval; it was officially defined in 1854. As a result of defending the radical poverty of mendicants, William of Ockham came into conflict with the papacy. At the court of Emperor Louis IV of Bavaria, he was supported by Marsilius of Padua and John of Jandun, who in Defensor pacis advocated the superiority of imperial power over papal power. In the 14th century, the Augustinian school developed, combining the thought of St Augustine with nominalism (*via moderna*). Its representatives influenced Kraków theology as well as Martin Luther. Rhineland mysticism, represented by Meister Eckhart and seeking harmony between speculative and affective spirituality, was also significant. John Wycliffe challenged the authority of the Church and rejected transubstantiation and the principle of *ex opere operato*, leading to his condemnation. His ideas influenced Jan Hus, who criticised the clergy and called for reform. Condemned by the Council of Constance, he was burned at the stake.

Abstrakt

Rozdział przedstawia najważniejsze przemiany historyczne, kościelne, teologiczne i filozoficzne XIV i XV wieku, tworzące kontekst dla narodzin i rozwoju polskiej

refleksji apologetycznej. Szczególną uwagę poświęcono wielkiej schizmie zachodniej, soborom w Konstancji i Bazylei oraz rozwojowi koncyliaryzmu, który stał się jednym z najważniejszych nurtów późnośredniowiecznej eklezjologii. Omówiono również przemiany scholastyki związane z myślą Jana Dunsa Szkota i Wilhelma Ockhama, rozpowszechnieniem nominalizmu i *via moderna*, a także rozwojem nowych form duchowości. Istotnym elementem rozdziału jest ukazanie wzrostu znaczenia uniwersytetów oraz powstania Wydziału Teologicznego w Krakowie, dzięki któremu polscy teologowie włączyli się w najważniejsze europejskie debaty. Całość odtwarza intelektualne i eklezjalne środowisko, w którym kształtowała się późnośredniowieczna polska teologia.

Słowa kluczowe: teologia średniowieczna; wielka schizma zachodnia; koncyliaryzm; scholastyka; nominalizm; *via moderna*; reforma Kościoła; Uniwersytet Krakowski

Abstract

The chapter presents the major historical, ecclesiastical, theological, and philosophical developments of the fourteenth and fifteenth centuries that provided the context for the emergence of Polish apologetic thought. Particular attention is given to the Great Western Schism, the Councils of Constance and Basel, and the rise of conciliarism as one of the most important currents of late medieval ecclesiology. The chapter also discusses transformations within scholastic theology associated with John Duns Scotus and William of Ockham, the spread of nominalism and the *via moderna*, and new forms of Christian spirituality. The growing importance of universities and the establishment of the Faculty of Theology in Kraków are highlighted as crucial factors enabling Polish theologians to participate in major European debates. The chapter thus reconstructs the intellectual and ecclesial environment in which late medieval Polish theology developed.

Keywords: medieval theology; Great Western Schism; conciliarism; scholasticism; nominalism; via moderna; Church reform; University of Kraków